

Firuz MUSTAFA

ZƏNGİN *yaradıcılıq yolu*

Xalq yazıçısı Elçinin yaradıcılığında intertekstual əlaqələr

...Ədəbiyyat – həm də üslubi rəngarəngliyin, daha doğrusu, müxtəlif üslubların məcmusudur. Yazıçı öz üslubunu "yaradıb" formalaşdırma bilmirsə, polifonik ədəbi "orkestr"də onun "solo"su eşidilmirsə, böyük ədəbiyyat və ciddi ədəbi sima haqqında söhbət gedə bilməz. Elçin öz üslubu, öz ifadə və təhkiyə tərzini olan yazıçıdır. Əgər belə demək caizsə, o, yazıçı-stilistdir.

Əsl ədəbiyyat həm də mövzuların rəngarəngliyi, çeşidli hadisələrə müxtəlif bucaqlar altında baxmağın bədii-estetik formalarından biri, habelə sözün müəyyən mənasında, ədəbi iddiası olan adamın öz mövzu "monopoliyası"na malik olması deməkdir. Elçin "öz mövzusu" olan yazıçıdır. Onun ədəbi personajlarının – qəhrəmanlarının əksəriyyəti heç də böyük xarüqələr yaradan "qəhrəmanlar"

deyil. Lakin bu "qəhrəman" olmayan (və ya ola bilməyən) qəhrəmanlar (obrazlar) məhz Elçinin təqdimatında orijinal təsir bağışlayır. Doğrudur, ədəbi təsərrüfatda Elçinə qədər də həmin obrazlara, bir az da başqa cür desək, həmin qəhrəmanlara müraciət edilib. Lakin etiraf etmək lazımdır ki, bu cür "qəhrəman"ların əksəriyyəti o vaxtadan başqa "platforma" və amplituda təqdim olunub; belə ki, qəzet-jurnal səhifələrində, ekran-efir dalğalarında, məsələn, "aerodrom" kepkalı mirzoppalar, mirzağalar, baladadaşlar uzun illər tənqid və istehza hədəfinə çevrilib. Məhz Elçinin təqdimatında oxucu bu "antiqəhrəmanlar"ı yeni rükursdan seyr etmək, onlarla yaxın(dan) tanış olmaq imkanı əldə edib. Və əgər bu cür ifadə etmək təbiri-caizsə, bir çox ənənəvi "mənfi qəhrəmanları" Elçin ədəbiyyata təzə "xasiyyət-

namə" ilə təqdim edib; yazıçı özünün bir vaxtlar ittiham olunan, "təqib olunan" qəhrəmanlarına qeyd-şərtsiz "ədəbi rehabilitasiya" verib.

Ədəbiyyat – həyatın bədii inikası deməkdir. Elçinin qəhrəmanları (hətta mifoloji və ya tarixi personajları belə) diri, canlı və həyatidir.

Elçinin ayrı-ayrı əsərləri haqqında ədəbi tənqiddə vaxtaşırı söhbət açılıb. Mən bu müxtəsər yazıda yazıçının yaradıcılığının yalnız ümumi məziyyətlərinə toxunaraq qısaca onu deyə bilərəm ki, Elçin öz dəst-xətti, öz mövzusu, öz qəhrəmanları, öz stixiyası və özünəməxsus ədəbi arqumentləri olan yazıçıdır. Onun roman, povest, hekayə, esse, dram və oçerkləri bir sıra dillərə tərcümə olunub, müxtəlif məmləkətlərdə çap edilib.

Elçin həm də ədəbi prosesi (geniş spektrdə) diqqətlə izləyən tənqidçidir. Əgər o, bədii əsərlərində hadisələrin "induktiv tədqiqinə" daha çox diqqət yetirirsə, ədəbiyyatşünaslığa aid əsərlərində "deduktiv təhlilə" üstünlük verir. O, bədii yazılarında "detallarla", elmi-tədqiqat xarakterli əsərlərində isə paradiqmalarla "danışmağı" sevir.

Və kiçik bir haşiyə (xatirə):

1978-ci ildə mən Uzaq Şərqdə, Vladivostok şəhəri yaxınlığındakı hərbi hissələrdən birində – tank alayında xidmət edirdim. Həmin ilin qışında xəstələnib hospitala düşmüşdüm. Məni müalicə edən zabit-həkim həm də ziyalı bir adam idi; ədəbiyyatla ciddi maraqlanırdı. Amma ən çox oxuduğu rus klassikləri idi. Mən onunla tez-tez mübahisə etməli olurdum. Məsələ burasında idi ki, həkimin digər xalqlar, o cümlədən Azərbaycan xalqı və onun ədəbiyyatı haqqında təsəvvürü sıfıra bərabər idi.

Mən müalicə olunduğum müddət ərzində həkim "dostum"a ədəbiyyatımız barədə xeyli informasiya verməli oldum. Hospitalın kitabxanasından əldə etdiyim (rus dilində çap olunmuş) kitabları – Mirzə Cəlilin, Yusif Vəzir Cəmənəminlinin, Mirzə İbrahimovun, İsmayıl Şıxlının əsərlərini az qala zorla ona oxutdurur, rəyini öyrənmək istəyirdim. Elə həmin günlərdə "Yunost" jurnalının bir sayı əlimə keçdi; orada Elçinin "Gümüşü furqon" («Серебристый фургон») əsəri çap olunmuşdu. Səhv

etmirəmsə, orijinalda vaxtilə "Bir görüşün tarixçəsi" adı ilə çap edilmiş həmin povesti də hospitaldakı "ədəbiyyat əşiqi"nə oxutdurdum. Əsər zabit-həkimin xoşuna gəlmişdi. Hətta, özünün dediyinə görə, həkimlərin "beş-dəqiqəlik" yığıncığında fürsət tapıb təzəlikcə tanış olmağa başladığı Azərbaycan ədəbiyyatı və o cümlədən, adını ilk dəfə eşitdiyi yazıçı Elçinin Moskvada "Yunost" jurnalında çap olunmuş yeni əsəri barədə xoş təəssüratını bildirmişdi.

...Bəzən sənət əsəri böyük bir təbliğat məşininin görə bilmədiyi işi görür. Elə sənətin bir məziyyəti də bundan ibarətdir.

Biz iki epoxanın qovşağında yaşayan yazıçıya yeni yaradıcılıq sevincləri arzu edirik.

May 2003

...On beş il öncə yazılmış bu müxtəsər qeydlərə onu da əlavə etmək olar ki, bu ötən zaman ərzində Elçinin qələmə aldığı bir sıra ciddi elmi-nəzəri yazılar, habelə dram və nəsr əsərləri ədəbi mühitin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Sual yaranır: yazıçının yaradıcılığında diqqəti cəlb edən başlıca cəhətləri necə səciyələndirmək olar? Əlbəttə, bu məsələ barədə konkret kanon və reseptlər çərçivəsində iddialar yürütmək bir qədər çətin olardı.

İndiki halda onu demək olar ki, yazıçının müraciət etdiyi mövzular və eləcə də obrazlar mif, tarix və müasirlik kontekstində boy verməkdədir. Və bu cəhətlərin konstruktiv mahiyyətindən çıxış edərək Elçinin yaradıcılıq nümunələrini də məhz həmin adekvat prinsiplər müstəvisində – neomifoloji, realist və postrealist əsərlər kimi nəzərdən keçirmək olar.

Son illərdə linqvistikada geniş işlədilən bir termin artıq tənqid və ədəbiyyatşünaslıqda da özünə möhkəm yer tutmaqdadır. Bu, "intertekst" və ya "intertekstuallıq" istilahıdır. Adından göründüyü kimi, bu anlayışın alt qatında "gizlənmiş" bir mətn (tekst) və dialoq anlayışı aydın sezilməkdədir. Bəli, burada həm müxtəlif üsluba malik yaradıcı adamların ortaya qoyduğu mətnlərin, həm də müəllifi

konkret şəkildə bəlli olmayan əsərlərlə konkret müəllif tekstlərinin “səsləşməsindən” söhbət gedir. Bu mənada “intertekstuallıq” təkcə bədii deyil, həm də elmi əsərlərdə özünü büruzə verməkdədir.

Bəs Elçinin yaradıcılığında bu “dialogun” (başqa sözlə, “intertekstuallığın”) kökünü hansı mətnlərdə axtarmaq olar? Mən bu kiçik qeydlərdə yalnız onu deyə bilərəm ki, intertekst Elçin yaradıcılığının bütün mərhələlərində özünü göstərmişdir. Onun təkcə təsvir etdiyi hadisə və qəhrəmanlar deyil, zamanlar və məkanlar da biri digəri ilə dialektik bağlılığa malik fenomenlər kimi diqqəti çəkir.

Elçinin realist planda qələmə aldığı obrazlar kimlərdir? Bunlar ilk növbədə məhdud, “kammeratik” mühitdə böyüyən “kiçik adamlardır”. Yazıçı özünün bu “adi” qəhrəmanlarını sanki mikroskop altında öyrənir və təqdim edir.

Yazıçının tarixi-mifoloji planda qələmə aldığı əsərlərin qəhrəmanları isə “kiçik adamlar”dan fərqli olaraq, nəsilərə zaman-zaman tarixin və yaddaşın nəhəng simaları kimi təqdim olunmuş persona və personajlardır.

Intertekstuallıq prizmasından yanaşdıqda qəribə nəticələrə gəlib çıxırıq. Sən demə, mətnlər arasındakı “səsləşmə” və ya “dialog”u bütün hallarda “yad ədəbi qütblər” arasında axtarmaq işin yalnız bir tərəfidir. Bu mənada Elçinin tarixi və müasir mövzularda qələmə aldığı mətnlərdə kifayət qədər assosiativ, yəni “intertekstual momentlər” tapmaq mümkündür.

Geniş oxucu auditoriyasının mühüm kəsimi Elçinin “Mahmud və Məryəm”, “Ağ dəvə”, “Ölüm hökmü”, “Qətl günü”, “Baş” romanları ilə tanışdır. Əgər yazıçı, bayaq dediyimiz kimi, öz realist qəhrəmanlarını “mikroskop altında” təqdim edirsə, postrealist qəhrəmanlarını sanki “teleskopla” müşahidə edir və buradaca xatırlatmağı vacib bilirəm ki, Elçinin “Teleskop” adlı pyesi də vardır.

Təkcə oxucular deyil, elə peşəkar ədəbiyyatşünaslar da həmin əsərlərin janrının müəyyənləşdirilməsi zəminində müəyyən mübahisələrin şahididir. Hər bir istedadlı yazıçı həm də istedadlı oxucudur desək, zənnimcə, səhv etmərik. Bu mənada Elçin dünya ədəbiyyatına yaxından bələd olan, geniş mütaliəli bir sənətkardır. İndiyəcən onun tarixi-mifoloji

planda yazılmış əsərlərinin üslub və janr xüsusiyyətləri barədə bir sıra mülahizələr söylənmişdir. Əlbəttə, bu əsərlərdə realizm və postrealizm, modernizm, mifoloji və neomifoloji elementlər tapmaq mümkündür. Və burada, yeri gəlmişkən, bir nüansa toxunmaq istəyirəm: yazıçı, hətta elmi-nəzəri cəhətdən ən hazırlıqlı yazıçı belə öz yazdıqlarının estetik mahiyyətini tam dolğunluğu ilə açmağa qadir deyildir. Bunun üçün daim “yad göz”ə, “yad baxış”a ehtiyac duyulur. Bu da təbii bir haldır. Heç bir halda heç bir normal yazıçı əlinə qələm alarkən əsərinin hansı janrda, hansı üslubda və ya hansı metodoloji prinsiplər əsasında yazılacağını əvvəlcədən müəyyən edər, “dəqiqləşdirər” bilməz. Klassiklərin bir çoxunun haqlı olaraq dedikləri kimi, üslub və janr – elə yazıçının özü deməkdir. Bu mənada hər bir qələm əhlinin, eləcə də Elçinin əsərlərinin janr və üslub xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək məhz ədəbiyyatşünaslığın və ədəbiyyatçıların borcudur.

Elçinin yuxarıda adı çəkilən romanları barədə fikir söyləyən ədəbiyyatçılar bir çox hallarda həmin əsərləri polifonik əsərlər qisminə aid edirlər. İncəsənət və mədəniyyət nəzəriyyəçisi Mixail Baxtin vaxtilə Tolstoy və Dostoyevski yaradıcılığından söhbət açarkən birincini daha çox monoloji, ikincini isə polifonik romanlar müəllifi kimi xarakterizə edirdi. Özlüyündə maraqlı yanaşmadır. Amma hesab edirəm ki, üslubları bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənən hər iki dahi sənətkarın yaradıcılığında kifayət qədər “ümumi cəhətlər”, “səsləşmələr” də tapmaq mümkündür.

Bəli, bir qədər əvvəl başlanan söhbətə qayıdaraq bunu da demək olar ki, intertekstuallıq bütün əsərləri boyu Elçin yaradıcılığını izləmişdir. Həm də bu “dialog” təkcə mövcud mətnlər, hadisələr və qəhrəmanlar arasında baş vermir. Əsl yazıçı həm də öz yaratdığı obrazlarla daim təmasda olur, onlarla mübahisə edir, onların fikirlərini tənqid, təkzib və ya təsdiq edir. Hesab edirəm ki, məhz bu cəhət də yazıçı ilə obraz arasındakı intertekstual əlaqə, rabitə və bağlara aid edilə biləcək bir fenomendir.

Sözümün sonunda həyat və yaradıcılığının ən məhsuldar dövrünü yaşayan Xalq yazıçısı Elçinə möhkəm can sağlığı arzu edirəm.